

Sümegei György

ÉPÍTÉSZET ÉS TÖRTÉNETISÉG

(*Adalékok Lechner Ödön kecskeméti épületeihez*)

Lechner Ödön oeuvre-jét, megépített és tervben maradt, tervként megrekedt munkáinak a teljességét, életművének egészét áttekintve¹ szembetűnő, hogy a Kecskemét megrendelésére készülteken kiemelkedően sok történelmi alakot, históriai utalást alkalmaz. Betudhatnánk ezt Lechner Sturm und Drang-korszaka sajátosságának, pályakezdése jellegzetességének általános értelemben, ha nem vetné föl ugyanezt a kérdést az életmű utolsó szakaszának legutolsó kecskeméti megbízása is. Ez már nem történhetett véletlenszerűen.

Főlemlíthető persze, hogy Lechner a magyar szabadság, a nemzeti függetlenség, az 1848-as eszmék talaján állt. Elhárította magától a hároméves osztrák katonai szolgálatot, „álmaim vonulását egy csapással megsemmisítve látni”² nem akarván. Ifjúkori leveleiből kitűnik az is, hogy örül a Klapka önkénteseivel történt prágai találkozásának. Többször hangsúlyozza hazája iránti szeretetét s fő célként tűzi törekvései elé: „honomba hamarabb visszatérve, kevés erőmet én is virágzására és emelésére felajánljam”. Nagyobb koppenhágai utazása előtt – szinte fájdalommal – írja a menyasszonyának: „távol leszek szeretett hazámtól, midőn nemzetem királyát koronázza, és egész életére szóló nagyhorderejű országos ünnepét üli”.

Lechner ifjúságában, szellemi formálódásában, szemlélete megszilárdulásában a hazaszeretet, a nemzet emelkedéséért tenni akaró, abban cselekvően részt venni szándékozó fiatal akarat egyértelműen jelen van.

A Zöldfa utca (ma: Veres Pálné u.) 9. számú épülete Kecskemét pesti házbirtokán bérháznak épült. E munkáján először alkalmazott a fő- és oldalhomlokzaton négyszer három egymás alatti szoborfülkében, függőleges tengelyes elhelyezésben magyar történelmi alakokat épületszobornak, 5/4-es nagyságú plasztikák formájában. Bizonyosra vehető, hogy Lechner és Pártos eredetileg nem így gondolták, mivel egy fönmaradt tervük³ mitológikus, szimbolikus női figurákat jelenít meg a fülkékben. A rómaiás, hosszú ruhás, stilizált nőalakok az egyszerű, ám nemes épületdíszítést, a homlokzat síkjának mély fülkékkel történő tagolását, megmozgatását, a plasztikai értékeknek az architektúrával egybehangzó fontosságát, együtt lélegzését hangsúlyozzák.

Vajon ki és miért változtatott Lechnerék tervén, hogyan és miért válhatott történelmi szoborgalériává a Zöldfa utcai házhomlokzat? Az építész tervezők szándéka bizonyosan nem változhatott meg. Sokkal valószínűbb, hogy a megrendelő határozott kívánsága, elvárása, sőt! egyértelműbben: kiforrott

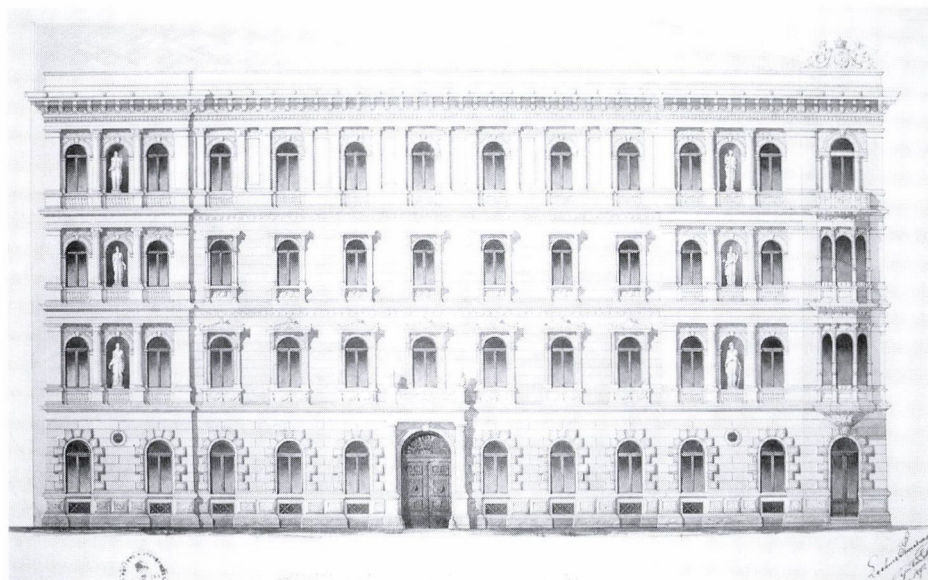
koncepciójának érvényesülése következtében jelennek meg történeti alakok architektúrális kontextusban.

Kecskemétet 1870-ben vették föl az önálló törvényhatóságú városok közé,⁴ így szabadult ki a megyei függőségből, ezután önállóan intézte az ügyeit. Megerősödését mutatja többek között az is, hogy pesti házbirtoka telekrendezése után megépíttette a „szögletházat”, pesti bérházát. Szándékuk az volt, hogy a „díszes, nagy értékű és dúsan jövedelmező, három emeletes palotánk (...) Pest közepén (...) felérend egy tágas uradalommal”,⁵ vagyis az építési, beruházási költségek megtérülését, hosszú távon a jó jövedelmezőséget remélték a pesti háztól, ami egyúttal a fiatal, megerősödő, önálló törvényhatóságú város gazdagságát, hatalmát, magyar történelmi beágyazottságát is hivatva volt megjeleníteni.

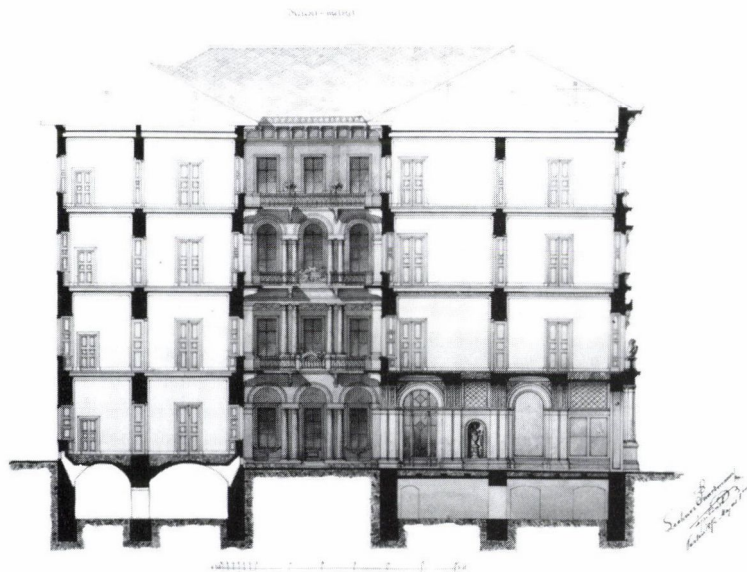
Ám a Zöldfa utcai ház két sarok és két oldalrízalitja függőleges tengelyében három szinten elhelyezett 12 történeti alakot bemutató szobor nemcsak egyszerűen az építészeti program- és tervmódosítás következménye, hanem mélyebb, történeti okokkal indokolható megrendelői változtatásnak látszik. Ennek motívumait a város történetében vélhetjük föllelni. Kezdő momentum: Sándor Ferenc, kecskeméti polgár 30 kortársa aláírásával megtámogatva már 1861-ben javasolta a város tulajdonában lévő Felső-Pusztaszeren, az első országgyűlés színhelyén országos emlékmű föllállítását. A tárgyban kiküldött bizottság (köztük Hornyik János főjegyző) a föllelt hét halomból négyet a Pallavicini-birtokon, hármat a kecskeméti talált. Ez utóbbiak egyikét javasolták ünnepélyesen „Árpád Halom”-nak elnevezni, azonban ennek megvalósítására nem kedvezett a város nehéz anyagi helyzete és az osztrák önkényuralom átmeneti visszatérése (1861–65). Az ötlet azonban élt tovább, a szándék munkált. Az említett helyszíni szemlén résztvevő Hornyik János Kecskemét város történetírója elsősorban krónikákra és oklevelekre támaszkodva megírt Pusztaszer története⁶ bevezetőjében tényként és célként rögzíti: „E városnak azon szerencse jutott (...) hogy a honszerző Nemzet döntő csatájának harcterét Alpárt és (...) az első nemzeti közgyűlés színhelyét, Pusztaszert mint örök tulajdont bírja” s hogy „ezer éve legyen a Magyar Nemzet beköltözésének – s ekkor a Nagy Ősök dicső emlékéhez méltó nemzeti örömnép alkalomával (...) hét halmon ismét a Hét Magyar Vezér zászlója lobogjon”.

Hornyik könyvének romantikába hajló történetiszemlélete, a város területén fekvő Alpárnak és Pusztaszernek a honszerzésben és az államalapításban betöltött, fundamentálisnak beállított, ám erősen romantizált, mitizált szerepét egészen a millenniumi ünnepekig fokozódó intenzitással képviselték és jelenítették meg propagandisztikus céllal még városi épületeiken is.

A Zöldfa utcai, a Lechner-Punczmann által 1872. május 1-jén datált tervváltozatot bírálókat (Ybl Miklós, Weber Antal, Ney Béla) „a homlokzat rajza meggyőzte (...) művészeti tekintetből is”, noha ők még a kilenc múzsát vagy erényeket, esetleg görög istennőkkel vegyített homlokzat-szobrokkal élénkített első verziót ismerhették meg. A ház építése, egyáltalán az építke-

1. Pártos Gyula-Lechner Ödön: Kecskemét pesti házának tervrajza, Zöldfa utcai homlokzat, 1872., karon, tus, akvarell, 481×712 mm, jelezve jobbra lent: Lechner Punczmann építészek Pesten 1872 Május 1-én (BKMÖL, XV. 15. Tervrajzgyűjtemény)

2. Pártos Gyula-Lechner Ödön: Kecskemét pesti házának tervrajza, kereszt-metszet, 1872., karton, tus, akvarell, 481×712 mm, jelezve jobbra lent: Lechner Punczmann építészek Pesten 1872 Május 1-én (BKMÖL, XV. 15. Tervrajzgyűjtemény)

3. Zöldfa utcai homlokzat, 1890 körül, 346×420 mm (BKMÖL, 1/8.)

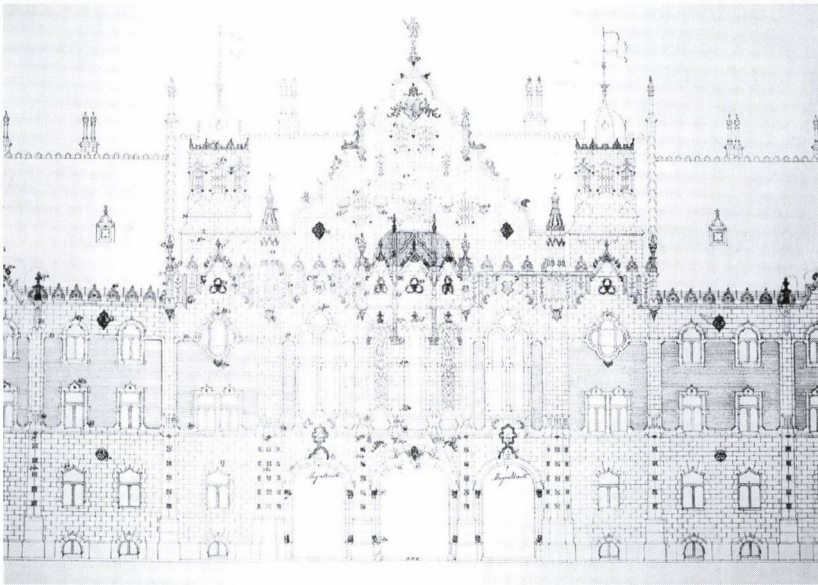

4. Belső udvar, 1890 körül, 418×346 mm (BKMÖL, 1/9.)

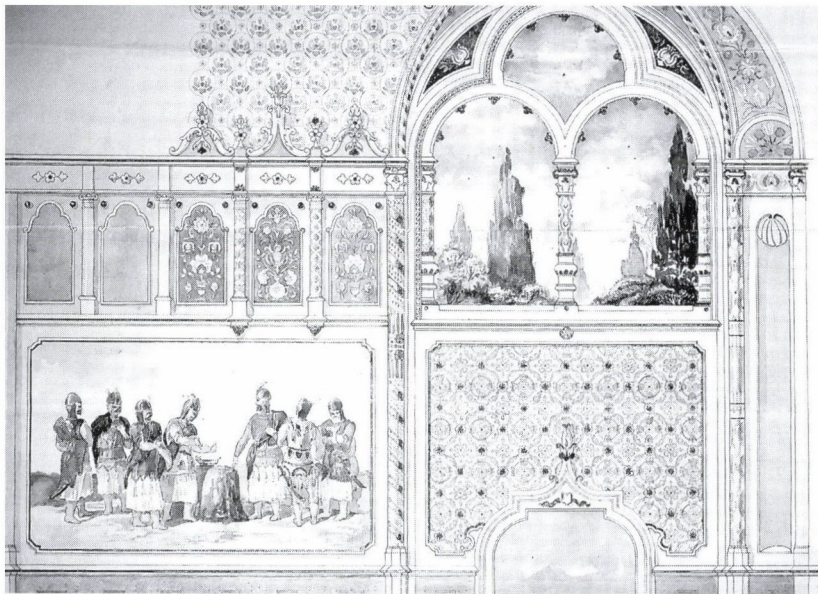
zés megkezdéséig sok akadályt kellett leküzdeni, mivel az 1872. szeptember 20-i árlejtés eredményét elvetette az október 23-i, rendkívüli közgyűlés, név szerinti szavazással döntve a telekértékesítés vagy építés dilemmájában, az utóbbi javára. Ettől kezdődően egyre inkább szorítóan sürgetővé vált az építkezés megkezdése: a szükséges anyagiak nehéz előteremtése, a kivitelre új vállalkozók keresése, tervmódosítás végrehajtása. A város törvényhatósági közgyűlése 1873 márc. 6-án „a Pesti ház építését előmozdító bizottsá-

got” küldött ki.⁸ Márc. 10-én a Lechner és Punczmann céggel mint építési vállalkozókkal megkötötték a szerződést a ház fölépítésére.⁹ Augusztus 1-jén azt állapítják meg, hogy a „pesti ház építése oly rohamosan halad, hogy már második emeletének falai vannak munkában”.¹⁰ Sürgőssé vált az épületdíszítő szobrok Lechnerék által az 1872. május 1-jén készített tervhez képesti módosítása. 1873. aug. 25-én rendkívüli közgyűlésen tárgyalták és határoztak „a város pesti házának az építkezési terv szerinti díszítésére alkalmazandó 12 szobor minta-jelvényének megállapítására”¹¹ vonatkozóan.

A jegyzőkönyv hiteles szövegét azért idézem a szokásosnál kissé bővebben, mert itt nyer indokolást a díszítőszobrok programja, kiválasztásuk szempontrendszere s valamelyest képi forrásokat is megjelölnek az alakok megjelenítéséhez. A Pest belvárosában „négy utcára kiható, díszes helyen építendő háromemeletes nagyszerű bérház egyik kiváló díszítménye azon 12 szobor leendő, melyek a terv szerint életnagyságú emberalakban fognak felállítatni (...), a város megrendeléséhez képest eredeti rajzok után lesznek készítenők”. Az építési bizottság kiindulási pontját a közgyűlés is elfogadta: „Kecskemét város Magyarországnak egy történeti nagy értékű területén áll közvetlen szomszédságban azon helynek, melyen vívott alpári véres ütközet a honfoglaló Magyar Nemzetnek e Hazát biztosította, ezt követőleg a szeri nemzetgyűlés az új haza belügyeit szervezte. (...) Az isteni gondviselés jóvoltából s gondos elődeink szorgalma folytán, a közelebb múlt századokban az a szerencse jutott Városunknak, hogy e vidék fokhelyévé növekedett, s ama nevezetes ütközet színhelyét Felső-Alpár-pusztát s az első és ország-szervező nemzetgyűlés fészket, Felső-Pusztaszert mint örök tulajdonát bírja: e körülmény elengedhetetlenül oda utalja e Város közönségét, hogy ama hősök halhatatlan emlékét, kik a Haza szerzésében a Nemzet élén állottak, alkalmilag megtisztelje, annál fogva Árpád fejedelem és hat vezértársának életnagyságú szobrai a Város pesti házában első sorban felállítatni rendeltetnek. Ezek után oly jeles férfiak emlékét kívánja a Város Közönsége megtisztelni, kik az elmúlt századokban, az akkori viszonyokhoz képest a Város iránt érdemeket szereztek, s azok által a Város polgárai közös emlékezetüket megörökítették: ilyenekül tekinti e közgyűlés Magyarország hajdan dicső kormányzóját, külső és belső ellenségei s a török áramlat ellen erőskarú védelmezőjét, Hunyady Jánost, valamint ennek fiát, Magyarország legnépszerűbb, saját korában legnagyobb királyát, első Mátyást, kik a 15-ik században Kecskemétnek földesurai voltak, tiszteletre méltó emléket hagyott maga után a városban 1ső Rákóczy György Erdély fejedelme, ki a 17-ik században Kecskemétnek egyik jó földesura volt s 1641-ik évben az itteni református egyháznak egy szép harangot ajándékozott, feledhetetlen érdemei vannak a város irányában a magyar költő és törökverő hős, gróf Koháry István országbírónak, a ki Kecskemét nagyobb felének földesura lévén, 1680-dik évben mint füleki várkapitány bölcs tanácsával s tekintélyével a kecskeméti pópista és kálvinista vallásfelekezeteket kiegyeztette, 1714-ben ugyanitt a egyes tanító rend házában és gimnáziumát alapította, utóbb pedig végren-

5. Főhomlokzat-terv, papír, tus, akvarell, 500×1100 mm, jelezve nincs (BKMÖL, XV. 15. Tervrajzgyűjtemény, Városháza, Ke 216.)

6. Götz Adolf: Kecskemét város közgyűlési terme festésének tervvázlata, 1896. dec. 8., karton, tus, akvarell, 775×600 mm, jelezve jobbra lent: Götz Adolf (BKMÖL, XV. 15. Tervrajzgyűjtemény, Városháza, Ke 188/1.)

deletében a tanintézet szegény tanulói s a kecskeméti szegények háza részére ma is folyamatban lévő szép alapítványokat tett, végre a 12-ik szoborral egyik bennszülött polgártársának a jeles tisztviselő és költő, néhai Katona Józsefnek emlékét rendeli a közgyűlés fenntartani.” Továbbá utasítják Bagi László polgármestert, „hogy az első hét magyar vezérnek eszményi rajzban meglévő képeiről, Hunyady János kormányzó, 1-ső Mátyás király és 1-ső Rákóczi György fejedelmek közkezen forgó hiteles arcképeiről, gróf Koháry Istvánnak és Katona Józsefnek a város levéltárában lévő eredeti képeiről /.../ szerezzen másolatokat, s a szükséges minta és felállítandó szobrok elkészíttetése végett azokat adja át vállalkozónak”. Vagyis: az építész tervezőknek mint vállalkozóknak, akiknek kötelessége a fülkeszobroknak az idézett határozat értelmébeni megtervezése, elkészíttetése és homlokzati elhelyezése. A törvényhatósági rendkívüli közgyűlés még határozott arról, hogy helyezzenek el egy Emléklapot, amelyen a legfontosabb adatokat örökítik meg. Leszögezik azon óhajtásukat is, hogy az épülő ház nemcsak Kecskemét, „hanem Magyarország fővárosának díszére” szolgáljon.

Noha az elkészítendő szobrok képi forrásait gondosan megjelölték, mégis egyszerűen megformált, egyöntetűen kialakítottak hat a homlokzati szoborgaléria. A hét vezér szobrokon nemcsak a bajszos-magyaros, erőteljes-kemény arcvonásokban testet öltő karakterisztikus jellemzőket vették át, hanem természetesen az öltözetet, haj- és ruhaviseletet valamint az egyes figurákat egyénítő attribútumokat (Lehel kürttel, Árpád karddal, buzogánnyal stb.). A vezér-ábrázolások az ismert 18. századi történelmi képeskönyv, a Nádasdy-mauzóleum típusait elevenítik föl.¹² Árpád alakjában a rendíthetetlen várkapitány s a barokk kori marcona zsoldosvezér csúszik egybe, ruhája „ötvözet a korabeli magyar viselet- és fegyverformák és a művész fantáziájának szüleményei között”.¹³

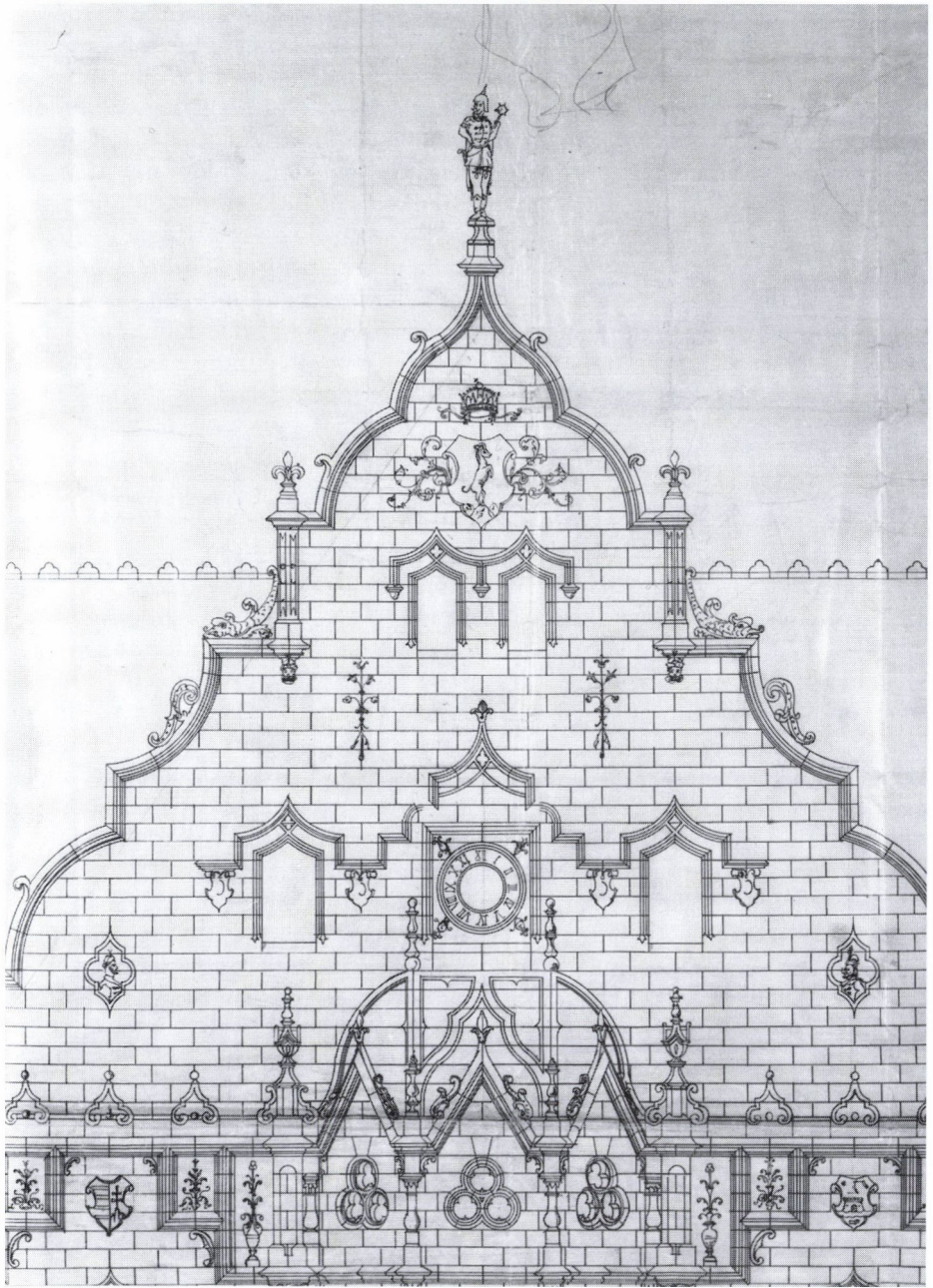
A vezérek sorából Árpádot úgy emelték ki, úgy állították optikailag centrumba, hogy a főközlekedésű Veress Pálné utcai főhomlokzat sarok rizalitja legalsó, első emeleti fülkéjébe helyezett szoborként kezdőpontja, kiindulási eleme az egész szoborgalériának.

Alkotójuk – tervező és kivitelező – személyére vonatkozóan ellentmondó adatokra bukkanunk. Mivel eredeti forrás nem áll rendelkezésre, kénytelenek vagyunk a másodlagosakat fölhasználni. Róna József szobrászművész, kőfaragó pályakezdő korszakából hitelt érdemlően idézi meg az 1870-es évek épületszobrászatát, jelesül a saját iskoláját, Hentsch Ignác műhelyét. Emlékezete szerint „a kecskeméti ház” szoborgalériáját Lotz Károly vázlatai alapján Kunst József mintázta és Dienert Ferenc faragta a Hentsch-műhelyben.¹⁴ Hentschről Rónától tudjuk azt is, hogy a kecskeméti Szentháromság emléket korábban restaurálta (vagyis ismert volt a város vezető testületei számára) s hogy nála dolgozott Punczmann-Pártos Gyulának, Lechner tervező-társának a testvére. Más forrásokban, elsősorban művészettörténeti feldolgozások szerzőinél Marchenke Vilmos neve merül föl a szoboregyüttes megalkotójaként.¹⁵

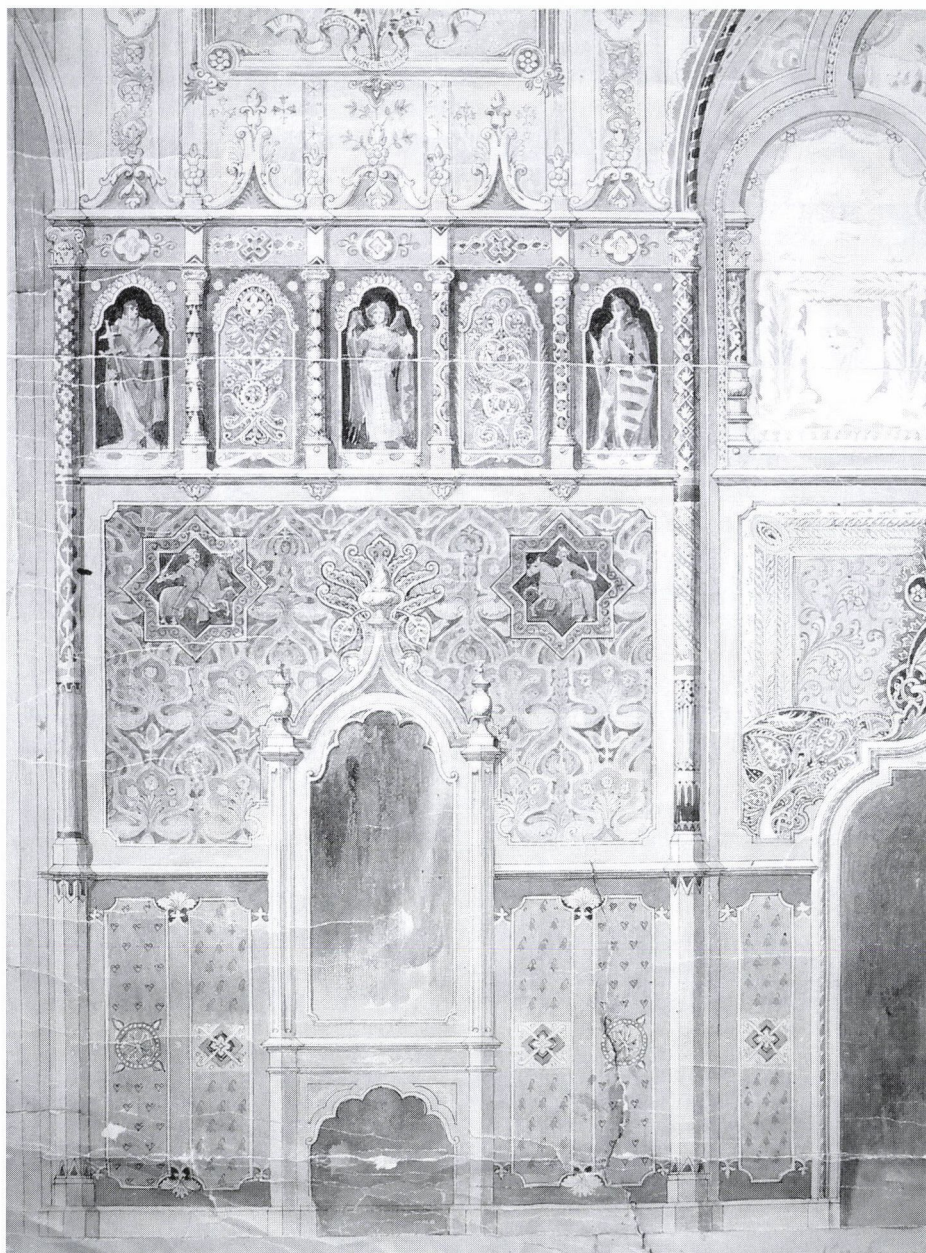
Az épület kivitelezésére meghirdetett árlejtéskor Hentsch Ignác, Turnevszky valamint Muderlak (Lajos) és Esenzopf (Ferenc) pályáztak s az utóbbiakra „a szobrász munka ráütközött”.¹⁶ A közgyűlés azonban elvetette az 1872 októberi árlejtés eredményét s a tervező-kivitelező építész vállalkozók feladatává tette a szoborgaléria (programját 1873. augusztus 25-én fogadták el) megvalósítását. Ettől kezdődően ismételen homályban tapogatózunk, csak a feltételezések mezején bizonytalankodhatunk, egészen addig, amíg hiteles adatok nem kerülnek elő. Az épületszobrokra vonatkozóan semmiféle részletes leírást nem találtam. Ennek okait kutatva föltehető, hogy az építési vállalkozók közvetlenül adták alvállalkozónak e munkát, továbbá a város pesti ügyvédje, a házgondnok Muraközy Lászlónál maradhattak fontos, e téren forrásértékű iratok, ám azok közgyűjteményeinkbe nem kerültek. Zárásul rögzítsük azt, hogy 1873. nov. 2–3-án a bizottság (Bagi László polgármester, Hornyik János főjegyző, Punczmann Gyula vállalkozó építész, Weber Antal felügyelő építész, Muraközy László házgondnok) „az egész Házat elkészítve és bevégezve találták”, s elismerésül hozzáfűzik még: „vállalkozó építész némely díszítési tárgyak kiállításában nemcsak szerződési kötelezettségének megfelelt, hanem annál még elismerésre méltólag többet is tett légyen”¹⁷ – vagyis nívósan, színvonalasan, elismerésükre méltóan készíttette el az épületplasztikai műveket is.

A szobrok anyagát Medvey Lajos¹⁸ a korszak tipikus épületszobrászati anyagában, sóskúti mészkőben határozta meg – kizárva az ily igényes plasztikai munkákra alkalmatlan gipszet és a drága bronzot, a körülményes öntésű önt és az akkor még ilyen munkákra nem elterjedt kerámiát. A Hentsch Ignác vállalkozásában, Kunst József – Dienert Ferenc szerzőpárhoz meggyőző stíluskritikai megfontolásokkal alátámasztottan köthető szobrok¹⁹ nem váltak művészi igényességű, az eklektika épületszobrászatában jelentékeny műegyüttessé, megmaradtak „szerény épületdísz”-nek.²⁰

Fontosságuk Kecskemét város meghatározta történeti üzenetük tartalmában van. Az pedig egy nemzeti ikonográfiai programban testet öltő pantheon, vagyis olyan épület, amelybe egybegyűjtötték a közösség (Kecskemét város) történelme legkiemelkedőbb alakjainak portréit,²¹ pozitív hőseit és emlékcarnokot konstruáltak az épülethomlokzat mezőjében a nyilvánosság számára állandóan láthatóan, mintegy múzeumként. A pantheon szó még olyan épületet asszociál, amelyben az ezeréves történelem (a városé szerencsésen kapcsolódott egybe a nemzetével) legfontosabb szereplőivel a nemzet-történet főbb mozzanatai Árpádtól a jelenkorig (a Pesti Háznál az 1810–20-as évek irodalmát képviselő Katona József az utolsó időbeli láncszem) megörökíttetnek. Az Anonymus által hagyományozott Árpád-kép arra is lehetőséget nyújtott, hogy a honfoglalás koráig visszavetíthessék koruk vezéreszméjét, az alkotmányosságot. Az államalkotó nép fikciója így egészült ki az alkotmányos nemzetével az 1860-as évek egyfajta tudományos eredményeivel²² – és ideáival²³ is – alátámasztott elvrendszerben, amelyet Hornyik János Kecskemét történetíró-főjegyzője fogalmazott meg. Hornyik, Anonymus

7. Főhomlokzat-terv, részlet

8. Götz Adolf: Kecskemét város közgyűlési terme festésének terv vázlata, karton, tus, akvarell, 700×480 mm, jelezve jobbra lent: Götz Adolf (BKMÖL, XV. 15. Tervgyűjtemény, Városháza, Ke 188/2.

nyomán Árpádnak, „a magyarok Mózesének” honfoglalásáról mint Attila örökének visszafoglalásáról ír. S mivel a „Pusztaszeren felállítatni indítványozott országos emlék”, valamint „Árpád Halmának ünnepélyes fölavattatása a (...) mutatkozó kedvezőtlen viszonyok miatt nem eszközölthetetik” – jegyzi meg csalódottan Hornyik, így végül is Budára javasol Árpád-szobrot állítani. „Buda várában pedig dicső Árpádnak sárga rézből öntött s keletre néző gyalog vagy lovag képét illenék egy négyszegű szobron felállítani”. Elképzelel s le is írja a mű teljes programját, s ahogy folytatja már-már szoborcsoporttá bővül a műegyüttes: „Jobb oldalon tüntessék elő nagyhercegségre történt szerencsés fölemelése. (Árpád pajzsraemelése jelenet ez!) A bal felét ékesítsék a Választó Vezérek: Lebed vagy Levente, Előd, Kund, Ond, Tas és Huba képei, az örömittas vén Álmos jelenlétében”.²⁴

Hornyik 1865-ben megfogalmazott programja beleépült a Lechner ház szoborgalériájába 1873-ban, de ki is egészítették további, a város története szempontjából meghatározó, történelemformáló személyiségekkel. Kecskemét város történeti, reprezentációs igényei a pesti bérház elkészülése (1874) és a kecskeméti városháza tervezetése közti bő másfél évtizedben tovább differenciálódtak, és a millenniumi elvárásokhoz is hozzáigazodva fölfokozódtak. Ebben a folyamatban azon momentumokat veszem számba, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak, szerepet kapnak a témánk szempontjából fontos Lechner művek díszítési programjának a kialakulásában. Vagy párhuzamos jelenségek, amelyek éppen a parallelizmusukkal erősítik, teszik hangsúlyossá a rokon jelenségeket.

Kecskemét polgármesterei 1849 és 1896 között – Hajagos Illéstől Lestár Péterig – kivétel nélkül részt vettek az 1848–49-es forradalom- és szabadságharcban,²⁵ ám városuk érdekében, a közösség javára s boldogulásukat szem előtt tartva mindennemű kompromisszumra is képesek voltak. A 48-as hagyományokat őrző és ápoló (ennek, elsősorban az 1890-es évektől hangot is adó) város és vezetése Ferenc Józsefet két kecskeméti látogatásakor (1852, 1857) „hódolatteljes fogadtatásban” részesítette. Márcsak azon ok miatt is, hogy 1857-ben „várossá” emelte, vagyis nem adta meg ugyan a szabad királyi város rangját, de függetlenítette a szolgabírói hatalomtól, továbbra is megtartva a megyei alárendeltséget. 1892. június 8-át, Ferenc József megkoronázásának 25. évfordulóját „örömmünnepként üli meg” a város, az ünnep legfontosabb momentumaként „a közgyűlés e nap emlékére megalapítja az állandó színház és redute alapját”.²⁶

A 48-as hagyományok megörökítésének az igénye 1890-ben „az érdeklődő polgárság körében tartott értekezlet útján” merült föl.²⁷ A Pataky Imre rajztanár tervezte, a rk. Nagytemplom falára 1892-ben elhelyezett emléktábla szövege: „Ezt az emléktáblát az 1848–49. évi magyar szabadságharc dicsőséges csatáiban elesett kecskeméti harcosok emlékére, hazafias szívvel és hálás kegyelettel emelte Kecskemét város lakossága, 1892-ik évben. Csatajók a védelmeszt Népjog csatája volt”.²⁸ Az utolsó mondattal mintha visszafelé is igyekeznének legitimálni szabadságharcos tevékenységüket, amelyet nép-

9. Székely Bertalan: Koronázás (Közgyűlési terem)

10. Székely Bertalan: Vérszerződés (Közgyűlési terem)

jogként határoznak meg. Kossuth Lajos temetésének egy hónapos évfordulóján javasolja Fekete István helyettes polgármester, hogy „tekintettel (...) hervadhatatlan érdemeire (...) Kossuthnak Kecskemét szobrot emeltet”.²⁹ A város ugyanezen évben „megveszi Kossuth Lajos arcképét”, a budai honvéd szoborra és Wesselényi Miklóséra is 100-100 forintot adományoz.³⁰

A kecskeméti városháza megépítésének elhatározása, a tervezés időszakában (1890–92) a város vezető testületei eszmerendszerében a császárhűség és a 48-as hagyományok ápolása, terjesztése, a nemzet és a város történetének az államalapítás-honfoglalás helyszíneiben (Alpár, Pusztaszer) való makacs összekapcsolása, a város s az ország történetében meghatározó szerepet játszó föltétlen tiszteletével fonódott össze. A városi székházra beérkezett terveket bírálók a Lechner-Pártos-műre vonatkozóan megjegyzik: „emlékszerű művészi kiképzés tekintetében (...) is (...) kitűnik”³¹ – vagyis a beküldött tervek sorából művészeti részleteivel is kiemelkedik.

Lechnerék díjnyertes főhomlokzati tervén az oromzat-díszek, a középrizaliton stilizált növényi ornamensek, Kecskemét címere a magyar királyi koronával kombinálva, a honalapító Árpád szobra pedig Rathausman szerepben a csúcson jelenik meg. Árpád megfogalmazása még a Nádasy mauzóleum típusát követi, egyúttal mintha Vörösmarty 1824-ben írott sorainak a meg-elevenítője lenne:

„Árpád pedig áll a magasban

(...)

Rendítő buzogány jobbában, (...)

És könnyű süveg áll a fején s toll részlete ormán”.

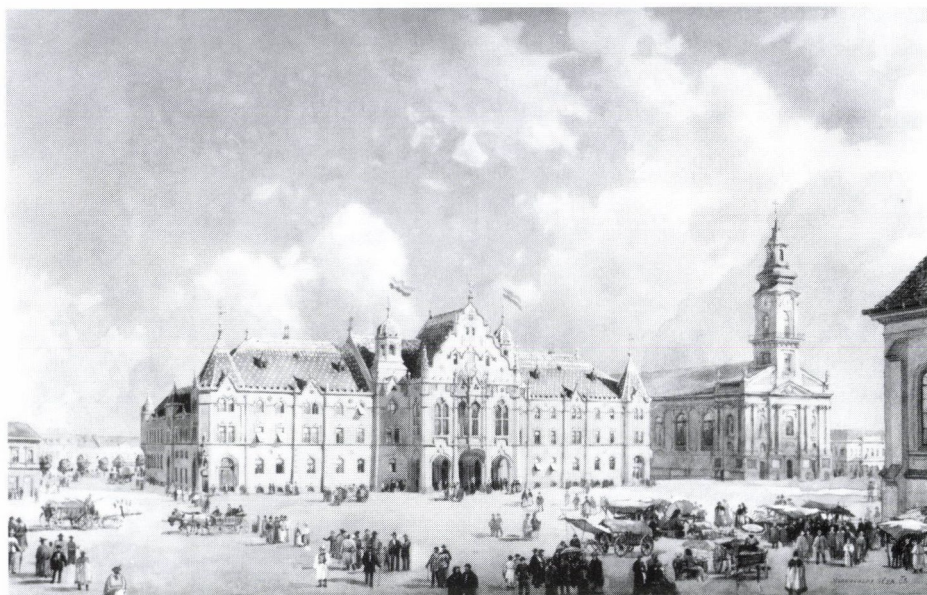
Már a díjnyertes épületterven egyértelműen megjelennek profil-domborművek, de csupán jelzésszerűen, a helyet formával kitöltően, névfelirat nélkül. Bizonyosra vehető, hogy ez a tervek első ütemű átdolgozása³² után sem változott, mert az 1893. május 6-án szignált főhomlokzat középrészre tervén³³ a díszítési részletek a díjnyertessel azonos módon, differenciálatlanul szerepelnek még. A városháza díszítésének, az épületen megjelenített történelmi alakoknak és a díszterem kép-programjának a millenniumi készülődés szabott határozott keretet. Noha Katona Zsigmond már 1891-ben javasolta³⁴ az ezeréves államiségünk megünneplését szervező nagybizottság kiküldését, ám az eseménysor, a városháza kép-programjának a kialakulása csak Eötvös Lóránd vallás- és közoktatásügyi miniszter 1894. augusztus 7-én kelt leirata hatására gyorsult föl. A millennium helyi bizottságának közoktatási, történelmi, művészeti, irodalmi és statisztikai albizottsága a törvényhatósággal egyetértésben úgy döntött, hogy a művek létrehozása kétcélú: „az új városháza közgyűlési termének díszítése és az ezredéves országos kiállításon leendő bemutatása”.³⁵ „Hosszas megfontolás és tárgyalás után” két olyan tárgyat találtak, mely „egyrésről városunkkal összefüggésben van, más részről oly történelmi jelentőségű, hogy hazánk ezer éves fennállásának emlékünne-

11. Székely Bertalan: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc (Közgyűlési terem)

12. Zrínyi Miklós arcképe a kecskeméti városháza homlokzatán

13. Mirkovszky Géza: Kecskemét th. Város székháza, 1896, papír, akvarell, 730×1150 mm, jelezve jobbra lent: Mirkovszky Géza 96 (Polgármesteri Hivatal, Kecskemét)

pén a megörökítésre legméltóbb: az alpári csatát és a pusztaszeri gyűlést”.³⁶ A közgyűlési terembe szerintük „sokkal inkább illik a nyugodt tanácskozást feltüntető, s az ország akkori alkotmányát, szervezetét készítő pusztaszeri gyűlés képe, mint egy mozgalmas csatakép. (...) Egy nagy csatakép elhelyezésére a hely is kicsinynek bizonyulhatna, s ezen képnek terjedelménél fogva, művészi kivitele is nagyobb költséget okozna. (...) A bizottság egyhangú határozatban a pusztaszeri gyűlést ajánlotta a készítendő festmény tárgyául”. A másik képben azért, hogy „az ezredéves múlt és a jelenkor művészi emlékek alakjában az új közgyűlési teremben kifejezésre jusson”, javasolták „a pusztaszeri gyűléssel egyenlő, (...) megfelelő méretben Őfelsége arcképe megfestessék”. Felkérték Lestár Péter polgármestert, hogy Benczúr Gyulával (aki megfestette a királyt Pest megye közgyűlési termének) és Feszty Árpáddal, aki a Magyarok bejövetele című nagy körképe megfestése alapján „a pusztaszeri gyűlés megfestésére leginkább hivatott” készítesse el a műveket.

Az elfogadott két kompozíció mint kezdő és végpont közé további négy kép elkészítését javasolják: 1. Szent Istvánnak a pápai követek átnyújtják a királyság jelvényeit, 2. Nagy Lajosnak a krakkói püspök és a lengyel kancellár vezetése alatti küldöttség a lengyel koronát följajánlja, 3. Mátyás király, megválasztása után bevonul Budára, 4. Az 1848-as országgyűlés küldöttségének V. Ferdinánd király a márciusi törvények szentesítését megígéri. A tervező építések, nem szólhatván bele a programba, csupán azt jegyzik meg, hogy a képek „a közgyűlési terem hatását nagyban emelnék, s annak díszítései közé könnyen beilleszthetők”. A készülő munkák helyét és méretét ők adják meg.

A kecskeméti törvényhatósági bizottságnak az a valóságos célja, hogy a hat kép „a nemzet ezredéves múltját és nagyságát tükrözze vissza, s mintegy a nemzet ezer éves múltjának dicsőítését tartalmazó képsorozatot képezzen” azért, hogy „a város az utókornak méltó és művészi értékkel bíró emléket adjon át”.³⁷ A cikluszáró kép itt már őfelsége portréjáról az 1867-ik évi királykoronázás jelenetére változott. A felkeresett festőművészek és más egyéb tanácsadók végül is Székely Bertalanhoz utasították a kérést, aki határozott elképzeléseivel³⁸ végül is átalakította, megváltoztatta a kecskeméti bizottságokban addig érlelt-finomított ikonográfiai programot. A pusztaszeri gyűlés helyett a Vérszerződést ajánlja, azt jelezve, hogy szerinte „a 6 történelmi tárgyú kép a nemzet ezeréves múltját nem fejezi ki, mert azok között nagy zökkenések vannak, s a kiindulást és a befejezést képező két nagyobb kép közti idő inkább kifejezve lenne az azon időbeli történelmi nevű férfiak sorozata által”: Szt. István, Szt. László, Kálmán, Nagy Lajos, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc.

Kecskemét város vezetése a millenniumi bizottsággal és a városháza tervezőivel egyetemben magáévá tette Székely Bertalan ikonográfiai programját, mivel „a város a kiváló művészi gonddal tervezett terem díszítésé-

ben átgondolt egyöntetőséget s az architektúra és faldíszítés között teljes harmóniát akar biztosítani” s ennek érdekében „a falképek megfestését egy és ugyanazon személyre kell bízni”.³⁹ Az egyetlen művész közvetlen megbízása (pályázat az idő sürgetése miatt is elvetve!) mellett áll ki az Országos Képzőművészeti Tanács. Javasolják, hogy a tanács történeti szakértője, dr. Marczali Henrik véleményét is kérje ki a város. Marczali rámutatott, hogy a „Vérszerződésnek vagy a Pusztaszeri gyűlésnek, melyet a város bizottságai megjelöltek, beigazolható történeti hitelességük nincs, míg a nemzet állami életének bevezető eseményéül való képzőművészeti megörökítésre teljesen igazolt hitelességével magát Árpád pajzsra emeltetésének jelenetét” ajánlja. Miközben folyik a közgyűlési terem berendezése még egy utolsó törvényhatósági közgyűlésen a helyieken kívül jelenlévőkkel (Lechner-Pártos építésszek, Székely Bertalan festőművész, Marczali Henrik történész) együtt fixálják a megrendelést: „Elsőnek a vérszerződést ábrázoló képet mint szembeötlóen jellemzőt és mint az ezredév kezdő jelenetét, utolsónak pedig az ezredévnek mintegy a koronáját és befejezését feltüntető 1867-ik évi koronázási jelenetet jelöli ki olyképp, hogy Andrássy Gyula és Simor János alakjai mint főszereplők különösen kitüntetve legyenek, továbbá ezen képeken kevesebb számú, de életnagyságú alakok legyenek. (...) A magyar történelem ezredéves múltjának legkimagaslóbb alakjait akként tüntesse fel, hogy a két nagyobb kép mint kezdet és vég között mintegy összekötő láncszemet képezzen”.⁴⁰ Egy hónappal később elfogadják a közgyűlési terem berendezési tervrajzait (padok, csillár),⁴¹ majd decemberben a festés rajzát és költségvetését.⁴² Mindezen közben Székely Bertalan dolgozik: festi a kialakított kompozíciókat a közgyűlési terem falmezőire.

A Kecskemét városházát fölavató főispán az új művet joggal nevezi „nagy-szabású alkotásnak”,⁴³ mivel funkciójára való teljes körű alkalmassága mellett művészeti részleteivel, kiképzésének nagyszerűségével, a historizáló eklektikából a szecesszióba való határozott átlépésével (színes mázas Zsolnayerkerámiákat itt használnak épülethomlokzaton Lechnerék először), a bőr-, bútór- és vasművesség, a művészi fal- és üvegfestés, valamint a történeti ábrázolások kiemelkedő színvonalú együttesének alkalmazásával a Gesamtkunstwerk, a hazai városház-építészetnek a korszakban vezető összművészeti együttesévé vált.⁴⁴

Kecskemét fundamentális, kétirányú terve, miszerint az elkészülő művek a millenniumi kiállításon való szereplésük után kerüljenek végleges helyükre, csak részben valósulhatott meg, ugyanis az Ezredéves Országos Kiállításon, 1896-ban Székely a kecskeméti falképeknek csak a tempera vázlataival szerepelt. Az 1897-ben elkészült 6 kép síkszerű, dekoratív fölfogásával (a történelmi alakok mögé indázó mustrát festett) igazodott az épületnek a népművészeti motívumokból építkező szecessziós, elsősorban a díszítményekben megnyilvánuló stílusához.

A kecskeméti városháza a millennium idején „a teljes nemzeti múlt reprezentálásának igényével lép föl”, mellőzve a gyakoribb allegorikus témákat

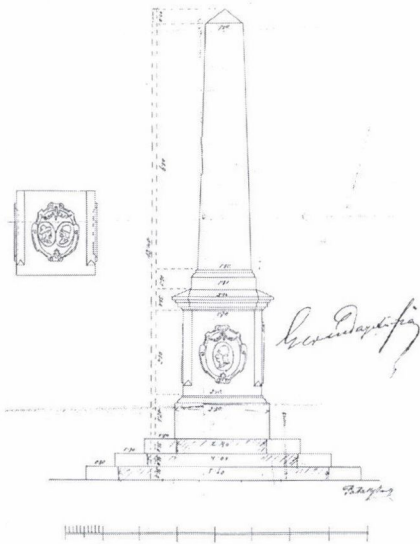
és a szorosan vett helyieket is. Az ezredéves nemzeti múlt sarokpontjait a honfoglalás és Ferenc József uralkodása képezi, s a köztes századokat a hazai történetben kulcsfontosságú szereplők (négyyszer hármas csoportokban) jelképezik. Árpád és a vezérek hangsúlyos jelenléte, „valamint a történelmi szcénákat történelmi arcképcsarnokkal ötvöző koncepció a kecskeméti falképciklust a budapesti millenniumi emlékmű terveivel állítja párhuzamba. (...) Székely a maga kecskeméti pantheonjába a nemzeti uralkodók mellett a hazai függetlenségi mozgalmak szereplőit és államférfiait is besorolja”.⁴⁵ A millenniumi múlt-képhez szervesen illeszkedett Ferenc József koronázásának az alkotmányosság helyreállításaként történt prezentálása. A koronázás harmincadik évfordulóján fölavatott falkép-együttes az erősen Habsburg ellenes nemzeti szabadságharcosok ciklusba illesztésével az 1867-es kiegyezést-koronázást évszázados konfliktusokat lezáró – záróképként jelenítette meg.

A középizalit oromzatában, Árpád szobra alatt egymásnak szembefordítva helyezték el Szt. István (balra) és Ferenc József (jobbra) azonos koronát viselő dombormű portréját. Az államalapítást, a Szent István-i keresztény államot szimbolizálják az épület oldal- és hátsó homlokzatain a portrékkal azonos mezőben elhelyezett, domborművekként megjelenített királyi koronák. Az épület belső udvarában Árpád, Huba, Hunyadi János és Corvin Mátyás dombormű-portréit, a főhomlokzat oldal-mezőiben pedig Hunyadi János, Corvin Mátyás, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Katona József (a művészetet egyedül ő képviseli az épület-homlokzati galérián, per analogiam: Lechnerék pesti házának homlokzatszobrai) profilképét helyezték el.

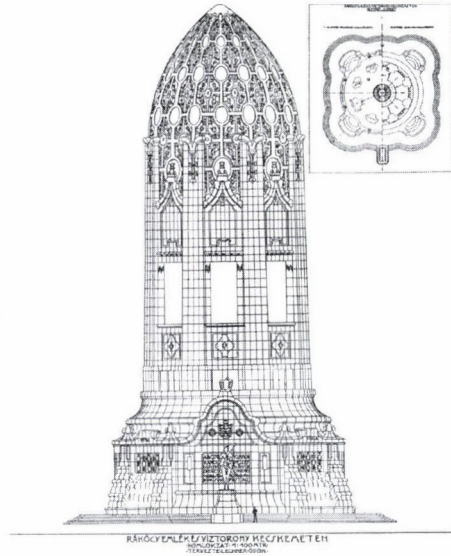
A dombormű-arképek, a félprofil-portrék bizonyosan közvetlenül hatottak az 1861-ben javasolt, de csak 1900-ban fölavatott pusztaszeri emlékmű Patoky Imre által 1898-ban tervezett emlékoszlopára, amelyen a Turul madár és a hét vezér félprofilos bronz arckép-reliefje szerepel.⁴⁶

A Lechner-Pártos építész-páros két kecskeméti munkáján a történelmi ábrázolások megjelenését, a program kialakítását maga a megrendelő város és annak vezető testületei határozták meg. A városháza közgyűlési terme esetében annyi eltéréssel, hogy a képciklus programjának a véglegesítésébe, az ábrázolandók és a kiviteli technika megválasztásába komoly beleszólást engedtek az Országos Képzőművészeti Tanácsra mint legfőbb művészeti fórumra támaszkodó Székely Bertalannak. Így tehát nem az építész-tervezők szándéka, ohaja, történelmszemlélete, történelmi reprezentációs elképzelései nyertek kifejezést a pesti ház és a városháza történelmi ábrázolásaiban, főként Székely Bertalan képciklusában, hanem a városé, ill. a képek esetében részben az alkotóé.

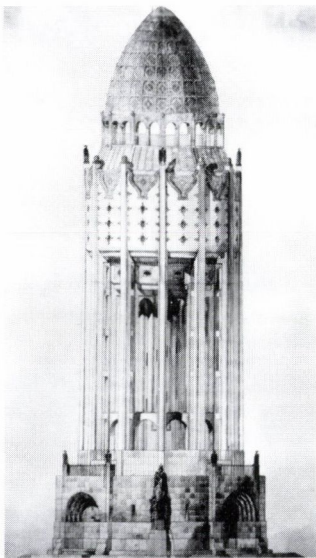
Lechner Ödön utolsó, Kecskemétre tervezett (Pártos nélkül) munkája, a Víztorony ugyancsak fölvet egy történelmi reprezentációs problémát. Az 1870-es évektől az első világháborúig terjedő időszakban létesített épületeknél, köztéri szobroknál általában hosszú évek alatt beérő folyamatokról

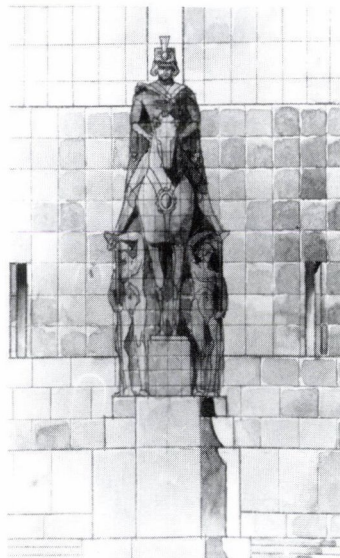
14. Pataky Imre: Hét vezér emlékoszlop, Pustaszer, 1898 körül, pausz, tus, 380×230 mm, jelezve jobbra lent: Pataky Imre (BKMÖL, IV. 1908/b. 2553/b, c. 799. d.)

15. Lechner Ödön: Rákóczy emlék és viztorony Kecskeméten, homlokzat, 1:100 (A Ház 1911 alapján)

16. Lechner Ödön: Rákóczi emlék és viztorony, homlokzat, papír, akvarell, 760×1325 mm (BKMÖL, Tervtár, 47. Sz.)

17. Lechner Ödön: Rákóczi szobor, tervrészlet

adhatunk számot, amíg egy-egy javaslat műben megjelenhet. A pusztaszeri ezredéves emlékoszlop állításának az ötletét 1861-ben fogalmazták meg először, de a létesítéséhez szükséges pénz lassú összegyűlése miatt csak 1900-ban avatták föl. Már 1873-ban „Bihar vármegye a képviselőháznak javasolta II. Rákóczi Ferenc földi maradványainak a nemzet ezredéves beköltözésének megünneplése alkalmával leendő hazaszállítását”. E tervet Kecskemét törvényhatósági közgyűlése „a fejedelem hazafiúi érdemeinek hálás elismerésével” támogatta.⁴⁷ Legközelebb 30 év múlva, 1903. dec. 28-án a város Díszközgyűlésen⁴⁸ idézte föl a vezérlő fejedelem emlékét, zászlóbontásának 200. évfordulóján. Ekkor határozták el: 1. Rákóczi elsőként Kassán emelendő szobrához 100 koronával hozzájárulnak, 2. Rákóczi korából témájukat merítő dolgozatokra középiskolásoknak évente 100 korona pályadíjat alapítanak, 3. „II. Rákóczi Ferenc emlékét városunk területén emelendő lovas szobrával is megörökíteni óhajtván, a város lakossága körében gyűjtést indítunk, s e célra a városi pénztárból ötvenezer (50,000) koronát ezennel megszavazunk, mely addig kamatoztassék, míg az önkéntes adományokkal együtt megfelelő emlékmű felállítására elegendő nem lesz”.

Rákóczi hamvainak hazahozatala (1906) utáni harmadik évben, 1909-ben bízta meg Kada Elek polgármester Lechnert egy olyan Víztorony és Rákóczi emlék tervezésével, amely Kecskemét újonnan kialakított széles utcáját, a Rákóczi utat méltó módon, mérnöki mű és lovasszobor nagyvonalú együttesével vezeti be – a város közlekedési kapujához, a vasúthoz közel.

Lechner kétszer átdolgozott, rajzokban, kiviteli tervben és műleírásban is fennmaradt elképzelésének⁴⁹ az életművében is merőben új eleme: Rákóczi lovasszobrának a megtervezése: „lovasszobor Rákóczi alakjával, kétoldalt magas relief formában 3-3 csatlós, apród, vagy más kísérő személyzet mintázásra úgy, hogy az egész szobor egy tömeget alkosson, áttörések nélkül, és hogy így az egész betonból fölépíthető és majolika lapokból égetve összerakható legyen”.⁵⁰

A víztorony tervezésének elhúzódnása (1910–12) és a szükséges beruházási összeg hiánya, valamint az első világháború közbejötté miatt a műegyüttes nem valósult meg. Ám Lechner a tervezett, összerakható Rákóczi szobrával a szecessziós épülethez kötődő plasztikák között kiemelkedően unikális művet álmodott. Ebben az esetben ő, a tervező építész lehetett a szobor jellegét, milyenségét meghatározó – teljes mértékben, nem úgy, mint a főntebb tárgyaltak körében.

JEGYZETEK

- ¹ BAKONYI Tibor – KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Bp. 1981. Lechner Ödön 1845–1914. Szerk.: PUSZTAI László – HADIK András. Bp. 1985.
- ² VAMOS Ferenc: Lechner Ödön ifjúkori levelei. Nyugat, 1928. I. 840–849. Az idézetek innét valók.
- ³ Lechner Ödön – Punczmann Gyula: Szab. Kir. Kecskemét város pesti bérházának tervrajza, 1/1, Zöldfa utcai homlokzat, papír, tus, akvarell, 481×712 mm, jelezve jobbra lent: Lechner Punczmann építészek Pesten 1872. május 1-jén. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL), XV. 15. Kecskeméti épületek tervrajzainak gyűjteménye.
- ⁴ Az 1870. évi 42. tc. 88. paragrafusáról rendelkezett erről.
- ⁵ HORNYIK János: Kecskemét város pesti házbirtokának története. In: Emlékkönyv Hornyik János halálának félévszázados évfordulója alkalmából. Szerk.: dr.GARZÓ József. Kecskemét, 1935. 57–58.
- ⁶ HORNYIK János: Pusztaszer a honalapító Magyar Nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét, 1865. – Hornyik az ötlettől, a bizottsági munka egyes fázisain át a hét halom fölhalálásáig bemutatja a történetet.
- ⁷ Műszaki vélemény, Pest, 1872. július 20. BKMÖL, IV. 1523 Pesti Ház I. II. 1685–1873. 6.
- ⁸ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 175., 1873. márc. 6. A kiküldött bizottságot Bagi László polgármester vezeti, tagjai – többek között –: Hornyik János főjegyző, Szűcs Imre tanácsnok, Nagy Lajos jogügyi hatósági elnök, Bagi Lajos, Horváth Döme, Horváth Péter.
- ⁹ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 443., 1873. márc. 10.
- ¹⁰ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 443., 1873. aug. 1.
- ¹¹ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 514., 1873. aug. 25.
- ¹² ILLYÉS Mária: A hős alakváltozásai. A téma és a stílus kapcsolata a historizmus szobrászatában. In: A historizmus művészete Magyarországon. Szerk.: ZÁDOR Anna. Bp. 1993. 100.
- ¹³ RÓZSA György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. 1973. 40.
- ¹⁴ RÓNA József: Egy művész élete. Bp. 1929. Első kötet: 63–64., 133., 148–149., 154–155. Róna közli (a 152. és 153. oldalak között) a „kecskeméti ház” fotóját is.
- ¹⁵ KISMARTHY-LECHNER Jenő: Lechner Ödön. Bp. 1961. 13. HADIK András: Lechner Ödön építőművész pályája. In: Lechner Ödön 1845–1914. Szerk.: PUSZTAI László – HADIK András. Bp. 1985. 32. Hadik fölveti, hogy „itt jelenik meg Lechnernél először valami nemzeti jellegű építészet gondolata”.
- ¹⁶ BKMÖL, KGy JKV, 1872. okt. 14., IV. 1903/a. 545.
- ¹⁷ A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában, a Pesti Ház tekintélyes iratanyagában nem maradt fenn erre vonatkozó dokumentum.
- ¹⁸ MEDVEY Lajos: Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez. Bp. 1929. 33.
- ¹⁹ DÉRY Attila: Adalék az ún. Kecskeméti Ház történetéhez (Budapest V., Veres Pálné u. 9.) Műemlékvédelmi Szemle, 1991/2. 42.
- ²⁰ Ugyanaz mint a 12. jegyzet.
- ²¹ VADAS Ferenc: Nemzeti pantheon és ezredéves emlékmű. In: Sub minervae nationis presidia. Bp. 1989. 159–169.
- ²² SZABÓ Károly: A magyar vezérek kora. Budapesti Szemle, 1858. III. 260., 314–318.
- ²³ PODHRADCZYK József: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Buda, 1861.
- ²⁴ Az idézetek Hornyik Jánosnak a 6. jegyzetben jelzett művéből valók.
- ²⁵ PÉTERNE FEHÉR Mária: Kecskemét polgármesterei 1848–1950. Kecskemét, 1996.
- ²⁶ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1892. máj. 13. 130.
- ²⁷ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1892. okt. 25. 278.
- ²⁸ ENTZ Géza – GENTHON István – SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Bp. 1961. 69–70. ifj. BAGI László: Emlékkönyv. A kecskeméti Honvéd-Emléktábla leleplezése alkalmára. Kecskemét, 1892. Bajza József: Apotheózis (1834) című versének két sora. A verset közli: KERTBENY Károly – EISLER Mór: Hangok a múltból. A ’magyar nemzet’ nagy napjainak emlékéül. Lipcse, 1851. Illusztrációját újra közli: SZŰCS György: Az „álarcozott halál” képei. Ars Hungarica, 1997/1–2. 401.

- ²⁹ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a, 1894. ápr. 20. 10. A szoborállításra a közgyűlés 5000 forintot szavaz meg – a tervezett közadakozás mellett. Telcs Ede egész alakos Kossuth szobrát a Városházával szemben végül is 1906-ban avatták föl.
- ³⁰ Ugyanaz mint a 29. jegyzet, 69.
- ³¹ A bírálók – többek között – Schulek Frigyes, Steindl Imre építészek, Muraközy Sándor városi főmérnök. BKMÖL, Kecskemét Város Tanácsának Iratai, 37/1893. 6463/891.
- ³² PÁRTOS Gyula – LECHNER Ödön: Kecskemét városának új székháza. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1892. XI. tábla. A díjnyertes művek különnyomatban is megjelentek: Kecskemét új városházának díjazott pályatervvei. Bp. 1892. A tervátdolgozáshoz lásd: BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1892. nov. 11. 311.
- ³³ SIMON Magdolna: Tervek és épületek. Cumania 8. Kecskemét, 20–21.
- ³⁴ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 1891. dec. 22. 424.
- ³⁵ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 1895. máj. 29. 126.
- ³⁶ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 1895. ápr. 5. 80. A további idézetek is e jegyzőkönyvből valók.
- ³⁷ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1895. máj. 29. 126.
- ³⁸ Székely Bertalan Lestár Péter polgármesterhez 1895. április 22-én írott levelét idézi a törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyve (BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a., 1895. máj. 29. 126.) és a városháza falfestményeit bemutató dolgozat is: SZUNYOGHY Farkas: A kecskeméti városháza falfestményeiről. Magyar Művészet, 1935. 7–8. sz. 1–7.
- ³⁹ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1895. nov. 28. 304.
- ⁴⁰ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1896. jan. 29. 17.
- ⁴¹ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1896. febr. 26. 39.
- ⁴² BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1896. dec. 14. 310.
- ⁴³ Kecskemét th. város új székházának felavatási ünnepélye alkalmából 1897. évi december hó 26-án tartott Dísz-közgyűlés jegyzőkönyve. Kecskemét, 1898.
- ⁴⁴ BAKONYI Tibor – KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Bp. 1981. SÜMEGI György: Lechner Ödön kecskeméti munkái. In: Lechner Ödön 1845–1914. Szerk.: PUSZTAI László – HADIK András. Bp. 1985. 54–60. SÜMEGI György: A kecskeméti városháza. Kecskemét, 1996.
- ⁴⁵ R. E. [RÉVÉSZ Emese]: Székely Bertalan falkeptervei a kecskeméti városházához. In: Történelem – kép. Szerk.: MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Bp. 2000. 626–627.
- ⁴⁶ JUHÁSZ István: A pusztaszeri hét vezér emlékoszlop története. Kézirat, év nélkül. BKMÖL, XXX.8. Kéziratok gyűjteménye 54.
- ⁴⁷ BKMÖL, KGy, JKV, IV. 1903/a. 1873. aug. 13. 14. 469.
- ⁴⁸ Kecskemét város törvényhatósági bizottsága által II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmünk emlékére. Az 1903. évi december hó 28-án tartott dísz-közgyűlés jegyzőkönyve. Kecskemét, 1906. 22 lap
- ⁴⁹ SÜMEGI György: Egy Lechner-álmom: víztorony Rákóczi-lovasszoborral. Magyar Szemle, 1999/8. 863–872.
- ⁵⁰ LECHNER Ödön: Kecskeméti víztorony és Rákóczy emlék. Műleírás, 25 lap, másolat a Kecskeméti Képtár, Művészettörténeti Adattár, 3-80/30. leltári számú dokumentumáról.